

Hajszálcsövek, nyomáscsoportok

Nagy Péter Tibor új könyve két megközelítésmódot kombinál a modern magyar oktatástörténet értelmezéséhez: egyrészt a szociológiai megközelítésre utal, „ezért került a kulturális előnyök észrevehetetlen áramlására utaló hajszálcsövesség, a kapillaritás” a címbe, másrészt a politikatudományira, „a rendszerszintű változások mögött mindig konkrét nyomást kifejtő csoportok állnak, pressure group-ok”.

Az alcím viszont némileg szűkebb, némileg tágabb térbe utalja a könyv tartalmát a valóságosnál. Először is az időhatárok: egyes tanulmányok – a magyar oktatástörténetben elég ritka csemegeként – olyan invenciózus történet-szociológiai írások, melyek „átnyargalnak” korokon, s az oktatási nyelv vagy a tankötelezettség kérdéseinek vizsgálatát jóval (évszázadokkal) korábbi időpontokról indítják, mint az az oktatástörténeti munkákban szokásos. Másrészt a 20. század második felével a kötet alig foglalkozik, kivéve a középfokú oktatás tömegesedésével kapcsolatos zárótanulmány mintegy felét. Egyáltalán nincs szó 1990 utáni folyamatokról. Utóbbi lehetne egy tudatos apolitikusság jele, ha nem ismernénk a szerző – másutt megjelent – kifejezetten konfliktusos írásait, illetve – ami sokkal fontosabb – a kötet egésze nem tükrözne nagyon világos világnézeti/politikai értékválasztást. (Leginkább a Horthy-korszak értékválasztásaival, a numerus claususszal, illetve az 1924-es középiskolai törvény ürügyén Klebelsberggel foglalkozó tanulmányokból derül ki, mit gondol a szerző nemcsak magáról az antiszemitizmusról és a nacionalizmusról, hanem azokról is, akik e szellemi áramlatokat egyáltalán tolerálják.)

Az „oktatáspolitikai” szó viszont leszűkítőnek tűnik az alcímbe, hiszen a könyv szinte minden tanulmányában az oktatási alrendszer, illetve az oktatást igénybevevő társadalom mozgásairól, struktúráiról is szó esik. Ezek ugyanis az ágazatpolitika által befolyásolhatatlanok, ezért nem az oktatáspolitikai-történet részét képezik.

A kötet világos szerkezetű. Egy mintegy másfél íves lendületes bevezető esszé összefoglalja a magyar oktatástörténet 1945 előtti fő vonulatát. A szerző szándéka szerint az ezt követő tanulmányok a bevezetőben olvasható alapvető állításoknak igazolását, illetve bővebb kifejtését, árnyalását nyújtják. Háromszor három tanulmány „igazolja” a bevezető „téziseket”, három hosszú oktatáspolitikai-oktatásszervezési trendet, három mozzanatos elemet (egy-egy törvényalkotást) és három történeti statisztikai eszközökkel bemutatható társadalomtörténeti „bizonyítékot” hozva.

A bevezető esszé autonóm módon korszakolja a modern történelmet: egy nem alkotmányos-modernizációs (1867-ig tartó), egy alkotmányos (kb. 1934/35-ig tartó) és egy állami expanziós időszakra. Az alkotmányos időszak belső korszakolásában figyelemre méltó elem az 1870-es évek közepére, az 1890-es évekre, illetve az 1910-es évekre helyezett – meggyőzően indokolt – korszakhatár. Minthogy a főkorszak domináns jegyének a szerző az „alkotmányos” oktatáspolitikálást tartja, az 1919 és 1932 közötti időszak „csak” mint afféle „válságidőszak” tűnik fel. Ez az esszé tehát nem reflektál a rendszerváltás óta legtöbbet elemzett időszak, a Klebelsberg-korszak problémáira. (Éppen ezért „a gyorsolvasóknak” az 1924-es reformról és a numerus claususról szóló tanulmányok alapos olvasása feltétlenül ajánlható, a húszas évek oktatáspolitikai elhelyezése valójában ott, nem pedig a bevezetőben történik meg.)

Megjegyzendő, hogy a láthatóan kozmopolita értékrendet valló szerző a dualizmus korával kapcsolatos kötelező gondolatmenetről (a korszak oktatáspolitikájának nemzetiség-

ellenességéről) egyáltalán nem vesz tudomást. (Legalábbis ebben a könyvében. Az előző két könyv – a „Járszalag és aréna” fantáziacímmel 2000-ben és a „Neveléstörténeti előadások” címmel 1996-ban megjelentek – részletesen foglalkoznak ezzel, világossá téve a szerző álláspontját: a nemzetiségi egyének szempontjából nem látja hátrányosnak a dualizmuskori közoktatáspolitikai lépéseit.)

Az 1934/35-tel kezdődő fő korszakra a hómani tanügyigazgatási reform nyomja rá bélyegét. Ahhoz képest, hogy egyetlen évtizedről van szó, az esszé igen részletesen foglalkozik ezzel, sőt külön „mérleget” is készít arról, hogy a tanügyigazgatás átalakulása a magyar állam autoratív mintára történő átalakításának mintegy prototípusát jelentette. (A bizonyító tanulmányokban kevés szó esik a harmincas évekről. Nem árt, ha tudjuk, hogy Nagy Péter Tibor egy egész könyvet szentelt e kérdésnek, a „Magyar oktatás második álamosítása” címmel 1992-ben.) Egyébként a tanügyigazgatásnak az esszében leírt mechanizmusai igen erős analógiákat mutatnak az 1950-es években folytatódó gyakorlattal. Itt nem egy makroszintű totalitarizmuselméletéről, hanem a szervezetszociológia, a politikai szociológia nyelvén megfogalmazott középszintű elméletéről beszélhetünk – sajnos inkább a szerző más műveinek ismeretében, mert ezt az esszét egyértelműen lezárja 1945-ben.)

A hosszú trendeket tárgyaló tanulmányok tárgya nem a tartalomjegyzékben olvasható címekből, hanem a tanulmányok élén olvasható alcímekből rekonstruálható. Az első az iskolaállítási és az iskolába járási kötelezettség párhuzamos története. A tankötelezettségről szóló korábbi művek a „még Nyugat-Európát is megelőző eötvösi törvény” közhelyével szoktak nyitni, Nagy Péter Tibor ellenkezőleg jár el: ezzel a törvénnyel zárja a tankötelezettség törvényesülési folyamatát, melynek előképeit a középkorig vezeti vissza. (Mértéktartóan, hiszen az ókorig is vezethetné, az írni tudást kötelező tévő szőlőni törvényekig, illetve a valódi tankötelezettséget elrendelő kétezres éves zsidó szabályozásig.) Mindenesetre e tankötelezettség-történet sokkal differenciáltabb értelmezést tesz lehetővé, mint a tankötelezettséget kizárólag a modern állammal összekapcsoló hagyományos történetfelfogás.

A második tanulmány – címével ellentétben – valójában nem a minőséggel foglalkozik, hanem mintegy az ellentétpárja az előzőnek. Ha az előző az iskolázás jogi kikényszerítését vizsgálta, úgy ez a különböző társadalmi csoportok által megfogalmazott követelményeket. A középkortörténet itt is történet-szociológiai szempontból izgalmas, a 19–20. század vonatkozásában viszont a saját kutatások eredményei is jól kézzelfoghatóak, például az egyes iskolák közötti minőségkülönbségek mérhetőségéről.

A harmadik tanulmány a nyelvpolitikáról szól. Először a latin/német/magyar tannyelv 17–19. századi viszonyai közé helyezi a magyarországi oktatást. Azután – a *Bourdieu*-i nyelvvezetellel – azt a szimbolikus piacot vizsgálja, amin a latin, a görög és az élőnyelvoktatás érdekköréi elhelyezkedtek. E tanulmánnyal kapcsolatban egyetlen erősebb hiányérzetünk lehet: a nemzetiségi éltek szempontjából nem gondolja tovább a tannyelv-választás kérdését.

A három mozzanatos tanulmány közül, melyek az „egyszeri történések” gyűjtőcímet viselik, az első írás az 1872-es ipartörvény tanoncoktatási vonatkozásait mutatja be. Ez elsősorban azért érdemel figyelmet, mert e törvényt mások inkább gazdaságtörténeti, illetve modernizációtörténeti szempontból vonták eddig elemzés alá, míg a szerző ezt kifejezetten politikai módon közelíti meg.

A szerző a numerus clausus törvényről szóló tanulmányában a törvény előkészítésének és végrehajtási processzusának bemutatásával igazolja, hogy a mások által általában külön kezelt tradicionális és modern antiszemitizmus valójában összefonódik. Ugyancsak megválaszolja a kérdést, hogy miért éppen az oktatásban manifesztálódott elsőként a zsidóellenes megkülönböztetés.

Klebelsbergől ugyan nem szól külön tanulmány, de a zsidóellenes megkülönböztetést toleráló Klebelsberg képe után feltűnik egy oktatáspolitikai szempontból is jobboldali

Klebsberg-kép: 1924-es törvénye ugyanis azt az átjárható középiskola-rendszer elképzelést hiúsította meg, mely a századforduló óta napirenden volt. Az egyházakkal való kapcsolat, illetve a modern nyelvekhez való viszony teszi differenciálttá ezt a Klebsberg-képet. E kép egy igazi történet-szociológiai alternatíva a „konzervatív modernizátor” – 1990-es években kimerevült, ideologikus – képével szemben.

Nagy Péter Tibor nem akar vitatkozni, sőt el sem helyezi saját koncepcióját a vele ellentétes (például *Tőkész László*-féle) és sok tekintetben vele párhuzamos (például *Kelemen Elemér*-, *Szabó Miklós*-féle) oktatáspolitikai-történeti koncepciók között.

Egyébként nemcsak a hosszú trendekről szóló tanulmányok, hanem ezek „az egyszerű történetek” is tükrözik, hogy Nagy Péter Tibor nem pusztán egymás mellé tett tanulmányokat: a látszólag különböző témákról szóló anyagok tele vannak egymásra vonatkozó

utalásokkal, az elkerülhetetlen gondolati redundanciák esetén ezek tudatosságának konstatálásával. A tanulmányok nagyobbik részének valamely halvány előképe megjelent itt-ott, folyóiratokban, de minden anyag erősen átdolgozott.

„...csak az a kérdés, hogy a magyar társadalom egésze és egész fejlődése szempontjából minek tekintjük ezt (a modern, szekuláris értékek szerint viselkedő) 5–10–40 százalékos kisebbséget. Enklávéna, zárványnak-e, mely a többséggel szemben áll, s annak modernizációs útját nem befolyásolja, ekképpen oktatási jogainak – köztük az értékeikkel nem ellentétes oktatáshoz való jognak – a sérelme a 'kisebbségi jogok sérelmének' kategóriájába sorolható-e, vagy olyan kristályosodási pontnak, mely egyre többek számára adott esélyt, hogy e kisebbségek normáiból, értékeiből, sikereiből is tanulva, hozzájuk sok tekintetben csatlakozva maguk is meginduljanak a polgárosodás, modernizálódás, individualizáció útján.

A statisztikai elemzések között a legátfogóbb a már említett nagyívű tanulmány a középiskola-rendszer tömegesedéséről és ennek társadalmi tényezőiről. Módszertanilag különösen értékes három típusú statisztikai forrásnak (az iskolastatisztikának, a népszámlálási iskolázottsági statisztikának, a népszámlálások eltartó-foglalkozási statisztikájának) együttes kezelése.

A legspeciálisabb tanulmány viszont a Berettyóújfalui zsidóságával, annak iskolázottságával foglalkozik. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy – tudomásom szerint – még az „igazi” helytörténeti munkák között sincs példa arra, hogy valaki a településszintű népszámlálási kéziratokat dolgozta volna fel. Hozadéka jelentős. A *Karády Viktor* írásából megismerhető, a zsidóság iskolázottsági felülreprezentációjával kapcsolatos adatok új értelmet nyernek itt: e kicsiny ortodox közösség némi fáziskéséssel, de reprodukálja a nagy neológ aggregátumok útját.

Másfelől az országos vagy budapesti adatokban jellegzetesen többségi katolikus népesség itt iskolázottsági elit-kisebbségként tanulmányozható.

A Horthy-korszakbeli tankönyvek egyértelműen konzervatív társadalomképével szemben a társadalom részlegesen modernizálódott volt, mutatja be a szerző egy statisztikai tanulmányában. Kicsivel gondosabb szerkesztés esetén (ami egyébként a lábjegyzetelésnek sem ártott volna) a kötet zárogondolata lehetne e tanulmány utolsó két mondata: „...csak az a kérdés, hogy a magyar társadalom egésze és egész fejlődése szempontjából minek tekintjük ezt (a modern, szekuláris értékek szerint viselkedő) 5–10–40 százalékos kisebbséget. Enklávéna, zárványnak-e, mely a többséggel szemben áll, s annak modernizációs útját nem befolyásolja, ekképpen oktatási jogainak – köztük az értékeikkel nem ellentétes oktatáshoz való jognak – a sérelme a 'kisebbségi jogok sérelmének' kategóriájába sorolható-e, vagy olyan kristályosodási pontnak, mely egyre többek számára adott

esélyt, hogy e kisebbségek normáiból, értékeiből, sikereiből is tanulva, hozzájuk sok tekintetben csatlakozva maguk is meginduljanak a polgárosodás, modernizálódás, individualizáció útján. Ha ugyanis az utóbbi igaz, akkor ezeknek a modern-individuális értékeknek a nem akceptálása nem kisebbségi jogsérelem, hanem a magyar társadalom egészének sérelmére elkövetett súlyos mulasztás volt.”

Nagy Péter Tibor könyve – előző három, fentebb idézett kötetéhez hasonlóan – nagyon fontos olvasmány. Azoknak, akiket az oktatástörténet érdekel, de azoknak is, akik a modern magyar társadalom és politika történetének interdiszciplináris (politológiai, szociológiai, történeti) megközelítésmódját kedvelik.

Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcások és nyomáscsoportok.*
Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon.
OI – Új Mandátum, Budapest.

Szabó Lajos
Testnevelési és Sportmúzeum

A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai

Régóta hiányzott egy olyan tudományos összefoglaló munka, amely a magyar kultúra termelő és közvetítő rendszerét történeti fejlődésében, az egyetemes kulturális fejlődés folyamatába helyezve írja le. Sári Mihály e hiány pótlását tűzte ki munkája céljául és ezt a célt tudományos gondossággal teljesítette.

A magyar kultúra intézményrendszereinek történeti szemléletű feldolgozását találjuk Sári könyvében, amely nemcsak alapos munka, de olvasmányos, érdekfeszítő stílusú mű is. Számos adat felsorolását tartalmazza, történeti folyamatok leírását, irányítási és szervezeti struktúrákat mutat be, mégis izgalmas olvasmány. A kultúra értékeinek felhalmozása, összegyűjtése, rendszerezése és közvetítése nagyszámú intézmény összehangolt feladatrendszere, erről a szerteágazó és időben folyamatosan változó struktúráról kapunk alapos és áttekintő képet a műből.

A szerző sikerrel küzdötte át magát azokon a nehézségeken, amelyeket a bevezetőben felsorol, vagyis hogy a kultúra sokrétű, tágabb és szűkebb értelmezései alapján hogyan is lehetséges az állandó változásban levő intézményrendszer körülhatárolása. Sári három nehézséget jelöl meg: „ismeretelmélet vetületű probléma”, vagyis, hogy a mai magyar kulturális intézményrendszer mind szinkrón, mind diakrón szempontból bonyolult képződmény; „rendszerelméleti bizonytalanság”, vagyis, hogy a tipikus, „markáns” kulturális intézmények környezetében megjelenő, rokonítható intézmények köréből mi tartozik a kultúra rendszeréhez; a „komplexitásból eredő besorolhatóság kérdése”, vagyis, hogy a vizsgálatba bevonjon-e egyes történetileg komplex funkciókkal rendelkező intézményeket, mint amilyen például a család.

További gondként említi, hogy a rendszer vizsgálatát nehezítik magának a rendszernek vagy egyes részeinek „jogi – közigazgatási – fogalmi – tartalmi változásai”. Példaként hozza a „közművelődés” fogalom meghatározását, amely az 1976. évi törvény szerint igen széles és gazdag tartalommal bírt, míg az 1997. évi törvény alapján leszűkül a művelődési otthonok és nonprofit szervezetek munkájára.